

Waarderen in Vlaanderen

Studiedag Gewikt en Gewogen

Frea Vancraeynest, stafmedewerker Histories

'Waarderen' is een breed begrip dat heel divers geïnterpreteerd kan worden. Veel mensen verstaan onder waarderen het toekennen van een financiële waarde, waardoor iets dat een hogere kostprijs/verkoopprijs/... heeft, meteen ook als waardevoller wordt beschouwd. In deze context, waarbij het gaat om het waarderen van erfgoed, is dat iets anders. Waarderen van erfgoed is het proces waarbij verschillende erfgoedwaarden bekeken, onderzocht en ingevuld worden. Dat wordt meestal in groep gedaan, samen met verschillende betrokkenen (zowel intern als extern). Een waarderingsoefening van cultureel erfgoed kan een middel zijn om op een duurzame manier aan cultureel-erfgoedwerking te gaan doen. We waarderen dus nooit zomaar, het wordt steeds gekaderd binnen een cultureel-erfgoedcontext.

Als het hele waarderingsverhaal nog niet helemaal helder is, geen paniek. De handleiding die Histories aan het ontwikkelen is zal verheldering brengen. Heb je toch al concrete waarderingsvragen of wil je gewoon meer weten, neem dan zeker contact met ons op.

VLAANDEREN EN HISTORIES 'WAARDEREN' ERFGOED

'Waarderen' kwam de afgelopen jaren steeds prominenter in beeld in de cultureel-erfgoedsector. Minister van Cultuur Sven Gatz wees in 2016 voor het eerst op het belang ervan in zijn conceptnota *Naar een duurzame cultureel-erfgoedwerking in Vlaanderen. Een langetermijnvisie voor cultureel erfgoed en cultureel-erfgoedwerking in Vlaanderen*.¹ Toen die conceptnota verspreid werd stond waarderen in Vlaanderen nog in haar kinderschoenen, er waren nog niet veel instellingen die al actief en bewust met waarderen bezig waren. Om hier verandering in te brengen stelde de minister subsidies ter beschikking voor een aantal pilootprojecten. Deze projecten konden praktijkgericht met waarderen aan de slag gaan en op die manier de noden en vragen rond waarderen in het cultureel-erfgoedveld detecteren en, waar mogelijk, op te lossen.

Ook Histories nam het afgelopen jaar de rol van piloot op zich. Door een pilootproject waarderen op te zetten rond schutterserfgoed hopen we waarderen op een laagdrempelige manier bij de brede doelgroep van Histories te introduceren. Daarnaast willen we met dit project het waarderen door niet-

professionele erfgoedspelers op de kaart zetten. Het uitgebreide project komt verder nog aan bod in dit artikel maar we geven alvast mee dat waarderen een structureel onderdeel van het ondersteuningsaanbod van Histories zal worden.

In dit artikel brengen we een verslag van de studiedag 'Gewikt en gewogen' en brengen we een kort overzicht van waarderen in Vlaanderen. Zo hopen we gemeenschappen, die Histories hoopt bij te staan bij hun erfgoedzorg, bewust te maken van de relevantie van waarderen binnen de zorg voor hun erfgoed.

“Ook Histories nam het afgelopen jaar de rol van piloot op zich.”

FARO HELPT PILOOTPROJECTEN OP WEG

Het hele opzet werd - en wordt nog steeds - ondersteund door FARO. Niet alleen organiseren ze basiscursussen waarden, maar ze staan de pilootprojecten met raad en daad bij door regelmatige overlegmomenten te organiseren. Op die manier worden alle projecten nauw opgevolgd en kunnen de succesverhalen gedocumenteerd worden. Tegelijk worden ook de valkuilen die onlosmakelijk met waarden in de praktijk gepaard gaan, opgevangen. Daarnaast wordt op die manier werk gemaakt van een heus netwerk rond waarden: de piloten regelmatig samenbrengen zorgt voor een optimale uitwisseling van ervaringen en de mogelijkheid om tips and tricks te delen.

De rol van FARO ging evenwel nog verder, met de ontwikkeling van een toolbox waarden poogt het steunpunt om een brede kennisdeling te realiseren en zo waarden tot een gevestigde waarde te maken in de cultureel-erfgoedsector.²

Ook bracht FARO de opgedane kennis over waarden tot hiertoe samen in een themanummer van hun tijdschrift.³ In dit themanummer staat waarden centraal. Aan de hand van de Basisnormen voor een kwalitatief waarderingstraject wordt ingezoomd op een aantal piloten uit de eerste subsidieronde aangevuld met een aantal praktijkervaringen.⁴ De basisnormen vormen de basis bij het opzetten van een waarderingstraject en kwamen tot stand binnen een werkgroep met vertegenwoordigers uit musea, archieven, expertisecentra... Ze zijn van toepassing op elke deelsector binnen het cultureel-erfgoedveld. Ook het waarderingsproject van Histories is rond deze basisnormen opgebouwd.

STUDIEDAG 'GEWIKT EN GEWOGEN'⁵

De absolute apotheose van de waarderingsinspanningen de afgelopen jaren was de studiedag 'Gewikt en gewogen' die georganiseerd werd op 26 maart 2019, een initiatief van de Vlaamse Overheid in samenwerking met FARO. De sector werd samengebracht en kreeg een stand van zaken rond waarden in Vlaanderen. Naast een theoretische blik op waarden werden de piloten (organisaties die een pilootproject waarden hebben lopen of intussen reeds hebben afgerond) in de kijker gezet.

Aanwezigen werden uitgenodigd om dieper in te gaan op wat we nu geleerd hebben uit de eerste ronde aan pilootprojecten en ook, zij het in iets beperktere mate omdat de projecten nog lopen, de piloten uit de tweede ronde. Verder was er ook ruimte voor actieve reflectie. Tijdens debatten rond diverse thema's werd nagedacht over wat de toekomst nog biedt voor waarden in Vlaanderen en welke mogelijkheden er nog zijn om waarden verder in te burgeren in de brede Vlaamse cultureel-erfgoedsector.

Resultaat was een inspirerende dag waar onder het goedkeurend oog van de organisatoren volop ervaringen uitgewisseld werden maar vooral ook inspiratie werd opgedaan rond het eens zo illustre thema waarden.

Ook voor Histories was deze studiedag een belangrijke dag op de kalender. Histories, zelf piloot in de tweede subsidieronde, werd gevraagd om een inhoudelijke bijdrage te leveren aan het programma. Medewerkers Hendrik Vandeginste en Frea Vancraeynest waren van de partij.

VOORMIDDAGPROGRAMMA—PLENAIR

Om het plenaire gedeelte officieel te openen, nam minister Sven Gatz het woord, en heette hij alle aanwezigen van harte welkom. Na een korte bespreking van het startpunt van 'waarderen' in Vlaanderen, had hij het onder andere ook over de impulssubsidies die het departement aan een aantal organisaties toekende om pilootprojecten op te starten rond waarderen. Hij benadrukte het belang van kennis opdoen over waarderen en het breed delen van die kennis in de cultureel-erfgoedsector. Een visie die ook in de beleidsteksten van de minister duidelijk is gebleken. Verder gaf hij aan ook in de toekomst nog verder te willen investeren in waarderen, waarmee hij meteen ook het belang van waarderen van cultureel erfgoedcollecties in Vlaanderen onderstreepte.

Na het welkomstwoord van de minister was het Anne-Cathérine Olbrechts van FARO die het woord nam. Ook zij gaf een korte 'historiek' van het waarderen in Vlaanderen en toonde ook de ambities voor de toekomst.

Na Anne-Cathérine Olbrechts, was het de beurt aan Marc Jacobs, die diverse waarderingstools door de bril van onderzoekers voorstelde. Als academicus gaf hij waarderen van erfgoed een plek in zijn lessen aan de Vrije Universiteit Brussel. Hij liet een aantal studenten met waarderen kennismaken, legde hen een aantal waarderingsinstrumenten voor en kon nu een aantal bevindingen/resultaten voorleggen. Dat waarderen niet alleen in Vlaanderen een plek krijgt in hoe men naar erfgoedcollecties kijkt werd snel duidelijk, ook een aantal buitenlandse initiatieven werden uitgelicht. Ook de waarderingsmethodiek *Reviewing Significance 3.0*, ontwikkeld door de Britse erfgoedconsulente Caroline Reed werd aangehaald. Een mooie brug naar de uiteenzetting van Caroline. Zij was als key note uitgenodigd om dieper in te gaan op haar waarderingsinstrument *Reviewing Significance 3.0*, intussen al de derde versie van het instrument en dus een gevestigde waarde in het waarderingslandschap.⁶ Onder andere musea, archieven en bibliotheken kunnen met haar tool aan de slag om hun collectie te

waarderen. Haar visie op waarderen is heel ruim. Voor haar staat de idee centraal dat mensen (individuen, groepen, gemeenschappen...) een beter beeld krijgen van hun collectie en het potentieel ervan, door die collectie te gaan waarderen. In tegenstelling tot andere methodieken wil ze geen scores toekennen of lopen mensen niet het risico dat ze moeten kiezen tussen collectiestukken of dat ze collectiestukken als 'goed' of 'slecht' moeten benoemen. Waarderen is een manier om kennis te vergaren en liefst kennis die tot stand komt door de collectie vanuit zoveel mogelijk verschillende perspectieven te bekijken. Haar ontwikkelde methodiek kent intussen al heel wat bijval in Groot-Brittannië en wordt ook daarbuiten opgepikt. In Vlaanderen gaf ze intussen al twee keer een masterclass, op uitnodiging van FARO, die volledig aan *Reviewing Significance 3.0* gewijd werd. Ook wordt haar methodiek of een variatie erop in heel wat Vlaamse pilootprojecten gebruikt. Ook Histories pikte haar methodiek op en kan bovendien op Caroline Reed rekenen als partner in het waarderingsproject dat nu loopt. Na Caroline's uiteenzetting mocht Freya Vancraeynest, stafmedewerker bij Histories en projectleider van het waarderingsproject, aanvullen hoe Histories met de tool van Caroline aan de slag gaat in het waarderingsproject van Histories.

“Voor Reed staat de idee
centraal dat mensen
een beter beeld krijgen
van hun collectie en het
potentieel ervan, door
die collectie te gaan
waarderen.”

PILOOTPROJECT WAARDEREN HISTORIES

Het pilootproject van Histories met de titel *Casestudy rond integraal en participatief waarderen van schutterserfgoed* legt de focus op het waarderen op een laagdrempelige en integrale manier. Het uitgangspunt is dat waarderen een complex begrip is dat vaak voorbehouden is voor professionelen en vaak niet bij erfgoedvrijwilligers ingeburgerd raakt. Een spijtige vaststelling want ook erfgoedvrijwilligers hebben baat bij instrumenten om op een duurzame manier aan erfgoedzorg en collectiebeheer te doen op een duurzame manier. Waarderen kan hierin een rol spelen. De bedoeling van het project is dan ook om waarderen te presenteren op een manier die laagdrempelig is en die bovendien ook inzet op het ontwikkelen van een waarderingsskader op maat van de noden van niet-professionele erfgoedspelers. Met die nieuwe doelgroep voor ogen moet het instrument van Caroline

Reed ook een aantal aanpassingen ondergaan. Daarnaast focust Reviewing Significance 3.0 zich momenteel vooral op roerende erfgoedcollecties. Voor Histories en de brede doelgroep die Histories wil ondersteunen is dat echter te beperkend. De visie hier is om het integraal waarderen voorop te stellen omdat roerend erfgoed en immaterieel erfgoed niet altijd van elkaar losgekoppeld kunnen worden. Het samen waarderen levert dan ook andere inzichten op dan wanneer ze apart gewaardeerd zouden worden. In de ervaring van Histories met haar doelgroep is duidelijk geworden dat objecten (roerend erfgoed) en tradities (immaterieel erfgoed) elkaar versterken.

Om dichtbij de praktijk te blijven zocht en vond Histories een piloot binnen haar doelgroep die representatief is voor de brede doelgroep en die open stond voor een experiment. De historische schuttersgilde, Sint-Joris uit Loenhout, bleek een geschikte kandidaat. De schutters in Loenhout behoren tot de Hoge Gilderaad der Kempen (koepelorganisatie die ruim 70 gilden in de Kempen vertegenwoordigt) en nam hierdoor ook deel aan het grote inventarisproject van de roerende collectie

die samen met LECA en de provincie Antwerpen op poten werd gezet. Dit leverde hen een mooie inventaris op van hun roerende collectiestukken, wat een mooie basis voor een waarderingsoefening was. Ook hun immaterieel erfgoed, de gildetradities, werden al uitvoerig gedocumenteerd in een traject dat LECA, samen met de HGK uitwerkte. In een boek Gildetradities werden de tradities van de schuttersgilden aan de hand van enquêtes in kaart gebracht. Deze resultaten vormden een mooie aanvulling op de inventaris van het roerend schutterserfgoed, samen de basis bij het uitwerken van een waarderingsskader.

Daarnaast is de schuttersgilde zich ook bewust van erfgoed en hun aandeel in het duurzaam borgen ervan. Zij willen graag een duurzame toekomst voor hun erfgoed en willen hier ook actief rond werken.

Een waarderingsoefening zou voor hen dan een goed hulpmiddel kunnen zijn om die erfgoedzorg beter te gaan organiseren. Een betere kennis van hun erfgoed, roerend en immaterieel, kan immers helpen om erfgoedzorgacties op te zetten die inspelen om de concrete noden die er zijn.

De ervaringen rond waarderen met de schutters, die volledig als vrijwilligers bezig zijn met erfgoedzorg, brengen we graag samen in een rapport dat dan kan leiden tot het verder uitrollen van deze methodiek bij andere schuttersgilden. Er zijn momenteel al nauwe contacten met zowel de Hoge Gilderaad der Kempen (die als partner bij het project betrokken zijn) maar ook met de Federatie van Vlaamse Historische Schuttersgilden (FVHS) die op Vlaams niveau als belangenbehartiger van Vlaamse historische schuttersgilden actief is. Zij zien een kans om door in te zetten op waarderen sterkere erfgoedzorgplannen te formuleren.

Ook binnen Histories zal dit project met de schutters leiden tot een verankering van waarden binnen de werking van de organisatie. Histories profileert zich als een dienstverlenende erfgoedorganisatie die mensen uit haar brede doelgroep wil ondersteunen bij hun erfgoedzorg. Een bredere toepassing van de waarderingstool past hier dan volledig bij. Om dit te realiseren zal Histories het concept 'waarden' op maat van niet-professionele erfgoedspelers introduceren in een handleiding. Op die manier kan de brede doelgroep ook met waarden aan de slag binnen een ruimere erfgoedzorgcontext. Hoe dit project zich concreet zal laten vertalen in een handleiding wordt

momenteel volop uitgewerkt. Volgens de vooropgestelde planning zal deze handleiding in het najaar beschikbaar zijn en dan ook breed gecommuniceerd worden.

VOORSTELLING VAN ANDERE PILOOTPROJECTEN

Tijdens de lunchpauze werden alle pilootprojecten voorgesteld aan de hand van posters met daarop de meest relevante informatie. Ook Histories leverde een poster aan. Het opzet van het project wordt verder toegelicht aan de hand van de poster.

Niet alleen Histories is momenteel als piloot bezig met een waarderingsproject. Ook andere erfgoedorganisaties, actief op landelijk of regionaal niveau, dienden een project in. Elk project werd in een samenvattende poster gegoten, die tijdens de lunch konden bekeken worden ter inspiratie. Opvallend is dat elk project een eigen aanpak naar voor schuift. Sommige piloten hebben een duidelijke concrete aanleiding om een waarderingsproject rond op te zetten, anderen zien het algemener. Er zijn projecten die zich richten op museale collecties, anderen werken met lokaal erfgoed. Nog anderen leggen de focus eerder op archieven en een enkeling betreft ook immaterieel erfgoed. De hele cultureel-erfgoedsector is vertegenwoordigd en er kan dan ook wel voorzichtig aangegeven worden dat, na afloop van de twee subsidieronden en afronding van alle lopende projecten, er aanzienlijk veel meer kennis over waarden zal bestaan in Vlaanderen. Een mooie basis om dit ook in de toekomst verder te gaan verankeren.

NAMIDDAGPROGRAMMA - PLENAIR GEDEELTE

In de namiddag stonden de piloten centraal. Een selectie van pilootprojecten uit de eerste subsidieronde kregen de kans om hun project en de resultaten toe te lichten. Ook hun algemene ervaring met het waarden van collecties kwam aan bod.

Om de namiddag op gang te trekken en de piloten in te leiden gaf Anne-Cathérine Olbrechts een kort overzicht van de verschillende pilootprojecten. Daarnaast werd ook gewezen op de toolbox waarden waar alle details van de verschillende pilootprojecten terug te vinden zijn. Als uitsmijter werd ook nog een filmpje getoond waarin een aantal pilootprojecten voorgesteld werden om het waarden in Vlaanderen te illustreren.

Daarna werden er een aantal piloten uit de eerste subsidieronde aan het woord gelaten die hun pilootproject en de resultaten ervan mochten voorstellen. De eerste spreker was Annelies De Mey van het Designmuseum in Gent. Zij hebben huishoudelijke apparaten uit de Gentse stedelijke collecties gewaardeerd.⁷ Er werd hier bewust gekozen voor het waarden van een deelcollectie. Hier werd gebruik gemaakt van de waarderingsmethodiek *Op de museale weegschaal* van Tessa Luger, waarbij ze de hulpvragen gingen verfijnen en aanpassen aan de collectie.⁸

Sylvie De Coster van Texture in Kortrijk heeft dan weer landbouwerfgoed gewaardeerd. Ook in dit project werd de tool *Op de museale weegschaal* gebruikt. Voor het waarden van roerend agrarisch erfgoed was er al een methodiek, ontwikkeld door het Centrum voor Agrarische Geschiedenis (CAG) die reeds getest en goedgekeurd werd, hier was dus een dankbare basis om op verder te werken en te verfijnen na projecten op maat met Openluchtmuseum Bokrijk, Jenervermuseum Hasselt, Texture Kortrijk en het Museum van de Belgische Bierbrouwers Brussel.

“Er zijn projecten die zich richten op museale collecties, anderen werken met lokaal erfgoed.”

Ook rond het waarden van archieven werden al projecten opgezet. Wim Lowet, die werkt voor het Vlaams Architectuurinstituut (VAi), bijvoorbeeld werkt vooral met architectuurarchieven. Zij hebben een waarderingskader uitgewerkt die vooral in functie van hun collectiebeleid staat. Bij het ontwikkelen van hun specifieke methodiek haalden zij de mosterd bij zowel *Op de museale weegschaal* als *Reviewing Significance 3.0*.

De laatste spreker van de namiddag was Veerle Meul van het Middelheimmuseum. Zij lichtte toe hoe zij aan de slag gingen met verschillende perspectieven bij het waarden van erfgoed. In hun museumpark zetten ze volop in op participatief waarden en de kunst van het “multiperspectivistisch” beheren van erfgoed.

DEBATTEN: TOEKOMST VAN WAARDEREN IN VLAANDEREN

Zoals reeds aangegeven in de inleiding van dit artikel was het doel van deze studiedag meer dan enkel een stand van zaken rond waarden in Vlaanderen meegeven. De deelnemers werden uitgenodigd om naar de toekomst te kijken. Vooraf kon ingetekend worden op een debatsessie. Tijdens de sessies werden enkele essentiële vraagstukken over waarden besproken en kon ook advies overgemaakt worden aan het beleid. Het departement Cultuur, Jeugd en Media gaat nu verder met deze aanbevelingen aan de slag om het beleid rond waarden verder uit te werken.

Er kon gekozen worden uit volgende debatten:

1. Kip of het ei? Waarden vanuit collectieplan of collectieplan vanuit waarden.

Tijdens dit debat werd van gedachte gewisseld over wat het eerst dient te komen: een collectieplan of een waarderingsoefening? Moet je eerst waarden om daarna een collectieplan op te stellen, of moet je eerst een collectieplan opmaken om van daaruit te waarden?

2. Immaterieel Cultureel Erfgoed en participatief waarden

Rond het waarden van immaterieel cultureel erfgoed werd nog weinig gedaan. Werkplaats Immaterieel Erfgoed (WIE) heeft daarom een pilootproject ingediend dat volledig gericht is op het waarden van ICE en hoopt dit te vatten in een breed hanteerbare methodiek. De uitdagingen bij het waarden van ICE zijn legio maar vooral het moeilijk te vatten karakter van ICE en de bijhorende moeilijkheid om hier waardecriteria aan te koppelen springt eruit. Daarnaast mag bij het waarden van ICE ook niet vergeten worden om participatief te werk te gaan.

3. Waarden in lokale context: opportuniteiten en valkuilen

Waarden van collecties is niet alleen weggelegd voor de grote erfgoedspelers, ook binnen een lokale context biedt waarden heel wat kansen. Het waarden van lokaal erfgoed wordt sterk bepaald door de lokale context, de verschillende belanghebbenden die op dat niveau met erfgoed bezig zijn spelen ook in een waarderingsoefening een grote rol. Dit levert, naast kansen, ook moeilijkheden op.

Histories was, samen met erfgoedcel Land van Dendermonde en ETWIE, uitgenodigd om toe te lichten hoe wij omgaan met waarden in een lokale context. De drie cases zijn pilootprojecten die nog volop aan de gang zijn maar er konden toch al heel wat ervaringen uitgewisseld worden. Over het waarderingsproject van Histories ging het hierboven al uitgebreid daarom werpen we even een licht op de andere projecten. Erfgoedcel Land van Dendermonde wil graag binnen hun werkingsgebied de collecties van heemkringen in kaart brengen en wil hiervoor waarden gebruiken. Waarden in lokale context is nog onontgonnen terrein en zij werken meteen met de collecties van een aantal heemkringen. Het valt op dat er op verschillende snelheden gewaardeerd wordt. Niet elke heemkring heeft al evenveel voorbereidend werk gedaan, zoals bijvoorbeeld registreren en inventariseren van de collectie. Dit is ook Histories al opgevallen, vandaar dat de handleiding die ontwikkeld zal worden maatwerk toelaat. Bedoeling is dat iedereen met een collectie kan gaan waarden op maat.

ETWIE zet in op het waarden van brandweererfgoed. Ze buigen zich over twee concrete casussen en hopen met een waarderingstraject een antwoord te bieden op de uitdagingen in beide casussen. In beide gevallen, evenals in het project van Histories, wordt gewerkt met mensen die niet-professioneel bezig zijn met erfgoedzorg. Door een laagdrempelige en participatieve insteek wordt getracht om optimaal op maat van erfgoedvrijwilligers te werken.

De voorbije jaren is waardering met succes op de kaart gezet bij de grotere/professionele erfgoedorganisaties. Op lokaal vlak, en zeker bij kleinere erfgoedspelers en vrijwilligersverenigingen, moet het echte werk nog beginnen. Een aantal spelers - zoals erfgoedcellen, landelijke dienstverleners - willen een ondersteunende en initiërende rol spelen naar het lokale en bovenlokale niveau. Zij kunnen daarbij een beroep doen op de ervaringen en opgebouwde expertise van de voorbije jaren. Maar het is ook duidelijk dat er voor het lokale niveau nood is aan aangepaste en meer laagdrempelige methodieken, waarderingskaders en -instrumenten.

4. Stand van zaken waarden in Vlaanderen: zijn we hier klaar voor?

In de voormiddag van de studiedag kwam het leertraject rond waarden in Vlaanderen waar de afgelopen jaren op ingezet al uitgebreid aan bod. Er werd al heel wat werk verzet en heel wat kennis opgedaan maar wat kan in de toekomst nog gedaan worden? Waar zouden in de toekomst de prioriteiten moeten liggen?

5. Restaureren of inkuilen? Materiële zorg en waardering

Bij het waarden van erfgoed loert het risico van favoritisme om de hoek. Bepaalde stukken krijgen het label van topstuk bijvoorbeeld, of anderen worden als niet zo waardevol of zelfs waardeloos bestempeld. Hoe wordt dit vertaald binnen het behoud en beheer van collecties?

6. Waarden van private collecties

Vlaanderen telt niet enkel publieke collecties, ook heel wat collecties zijn in handen van private eigenaars. Hoe gaan we hier als publieke sector mee om? En wat dan met de waardering van die collecties? Hebben we hier als publieke sector ook een rol te spelen? Zoja, hoe kan die rol dan ingevuld worden?

Zelf aan de slag gaan met waarden?

Heb je zelf zin om ook een waarderingsoefening van jouw collectie op te zetten? Dat kan! Histories rondt momenteel het waarderingsproject af. Binnen dit project zal ook een handleiding ontwikkeld worden, deze handleiding zal digitaal ter beschikking gesteld worden. In afwachting hiervan kan al contact opgenomen worden met Histories om te kijken wat de mogelijkheden zijn via frea@historiesvzw.be.

EINDNOTEN

¹ Deze conceptnota verscheen in maart 2016 en is te raadplegen via deze link: <http://www.kunstenenerfgoed.be/nl/beleid/conceptnota-cultureel-erfgoedbeleid/conceptnota>

² <https://faro.be/erfgoed-waarden-vlaanderen-een-stand-van-zaken>.

³ FARO, Tijdschrift over cultureel erfgoed, jaargang 12, nummer 1, maart 2019, p. 21 e.v.

⁴ De basisnormen zijn terug te vinden via deze link: <https://faro.be/de-basisnormen>.

⁵ Alle presentaties van de studiedag zijn terug te vinden in de toolbox van FARO: <https://faro.be/inspiratie>.

⁶ Meer informatie over Op de museale weegschaal via deze link: <https://faro.be/waarderingstools>. De tool is momenteel enkel in het Engels beschikbaar. In de toekomst zal hoogstwaarschijnlijk een vertaling ter beschikking gesteld worden. De handleiding die Histories ontwikkeld, gebaseerd op Reviewing Significance 3.0, zal wel volledig in het Nederlands uitgewerkt zijn.

⁷ Het gaat hier om de collecties van het Designmuseum, Huis van Alijn, Industriemuseum en het STAM.

⁸ Meer informatie over Op de museale weegschaal via deze link: <https://faro.be/waarderingstools>